

A tanítók nemzedéke

A mi észjárásunk vonakodik az elvont gondolkodástól. Még a teológusaink is, Temesvári Pelbárttól és Bornemisza Péteről Pázmány Péterig a példázatokot és nem az okfejtéseket szeretik. Annak, amit Európában „filozófiának” neveznek, minálunk annyiban persze van nyoma, hogy mindig is igyekeztünk „jó európaiak” lenni. Apáczai Csere János jóvoltából Descartes-tal például hamarabb ismerkedtünk meg, mint a németek (1), de a külföldi akadémiákon végzett magyarok mindig is frissiben elhozták az újdonságokat, Montesquieutól Hegelig. Csak az nem volt világos, hogy ennek mi köze van mihozzánk – azon kívül, hogy a boldogtalan nebulóknak meg kell tanulniuk.

Komjáthy Jenőnek, ifjan meghalt, századvégi nagy költő-ígéretünknek a töredékeiben olvashatók az alábbiak: „A definíciók és levezetések csak tájékozást nyújtanak, nem tudást. Az eddigi filozófia túlnyomó részben csupán nomenklatúra, szótudomány, nem dologismeret. Mintegy az eszmék nyelvtana, a gondolatok frazeológiája. Exoterikus filozófia. Észterna és izomtorna. Szép csupán az lehet, amiben egyéniség nyilatkozik.” (2)

A gondolat erősen emlékeztet hírneves kortársára, *Nietzschére* (Komjáthy 1878 táján írta), és csírájában tartalmazza az elfajult európai idealizmusnak azt a kritikáját, amely a következő évszázad filozófiai gondolkodásának lesz az alapvető jellemzője. De szerzőnk maga még nem talált kiutat, aminek a meghatározója éppenséggel a hazai filozófiánk rettegése a saját problémafelvetéstől – és az érem másik oldalaképpen a közszellem érdektelensége a filozofikus, szisztematizált gondolkodás iránt.

Az élő magyar szellem is mindig szívesen tájékozódott nyugaton, de kultúránk elavult formavilága számára többnyire problémát jelentett. Igazából véve még a századelő nagy Nyugat-nemzedékét is jórészt ez jellemzi. Hogy élni lehet teóriai alapok nélkül is, az persze nyilvánvaló. De lehet-e mindig és minden körülmények között? Ezt a problémát már *Széchenyi István* is felismerte: „Azért sikerül nekik oly kevés, s török annyiba a késük, mert semmit sem képesek magasb s mintegy költői szempontból fogni fel, mert teoriáznak praxis nélkül, vagy practizálnak előleges teoria híjával, mert kicsinyek, hol nagyok kellene lenni, s viszont felhőben nyargalóznak ott, hol jobb volna gyalog járni, mivel végre sokszor a legvilágosb igazságnak sem engednek, nem ritkán megint a szint-oly világos cselnek áldozati.” (3)

A kultúra az életnek a formája ugyan, de ha túlságosan belesüllyed a reflektálatlan tudatalattiba, akkor az ezerarcú külső kihívásra esetleg nem tud adekvát választ adni, és ettől végzetes sebet kap. (4) A Nyugat zseniális alkotóit ezen a módon sodorta megoldhatatlan szellemi válságba a világháború és a nyomába lépő új világ – amire hitelesen reflektálni átfogó világnézet híján nem tudtak.

Nincsen apám

Efféle történelmi sokkon, mint brutális ébredésen egy hosszú szendergés után, mások is átestek. Hasonlít a miénkhez a spanyol példa – nem véletlenül vált *Ortega* oly

gyorsan népszerűvé minálunk. Spanyolország történelmi nagy identitás-válságát az 1898-as vesztes háború idézte elő, aminek a sokkja előhívta a szellemi megújulást, a „98-as” nemzedéket. (5)

Minekünk pedig „97-es” nemzedékünk van, habár ez a szó némileg pontatlan, és mást fejez is ki, tudniillik a nemzedék (többségének) a születési évét. A nemzedék radikalizmusát, az őt közvetlenül megelőző Nyugattól, sőt tulajdonképpen az egész addigi magyar kultúrától való gyökeres különbségét *Féja Géza* így fejezte ki: „Bennünk valahogyan filozófiai értelemmé érik minden, s ez nem tetszik a Nyugatnak.” (6)

A nemzedék: *Baránszky Jób László, Hamvas Béla, Kerényi Károly, Kövendi Dénes, Prohászka Lajos, Szilasi Vilmos, Tamási Áron, Veres Péter*. Kapcsolódva hozzájuk a ’96-os születésű *Várkonyi Nándor* és – doyenként – a ’91-es *Karácsony Sándor*. Majd születési évük szerint az alábbiak: 1899: *Gulyás Pál, Kodolányi János, Sárközi György, Tolnay Károly*, 1900: *Féja Géza*, 1901: *Halász Gábor, Németh László, Szerb Antal*, 1902: *Illyés Gyula, Szabó Lajos*, 1905: *József Attila, Cs. Szabó László*, 1907: *Tábor Béla*.

Az orránál fogva a háborúba rángatott amerikai ifjúságnak ezt a generációját nevezte Hemingway „elveszett nemzedéknek”. De minálunk mégsem lett azzá, noha a háborút mi veszítettük el. A mi háborús nemzedékünknek ugyanis támadt feladata – a sorson keresztül. A szenvedés arra való, hogy az embert fölébressze. (7) Egy nép sorsa és a vele összefüggő pszichés szerkezete persze még nehezebben meghatározható, mint egy egyéné, mindazonáltal éppen úgy létezik. Persze ez a kollektív psziché rejtélyes. De nyilvánvalóan rendelkezik valamiféle olyan egész-látással, amely a pillanatot és annak az igényeit meghaladja. E nemzedék indulása, vagyis a személyiséget meghatározó jegyek kialakulása még a békeidőben történt, és ez az indítás, ha felismerhetetlen is a mi számunkra, lehetővé tette azt, hogy a majdani feladatokat felismerhessék. (8)

A nemzedék még hirtelenebbül ért véget, mint ahogyan elkezdődött, és utána megint valami egészen új következett. A felsoroltak világlátás, mélység, érték és választott műfaj tekintetében bármennyire különbözzenek is, közös volt bennük a tanítás szándéka. És ez magába foglalja szinte a teljes nemzedéket. Csak az 1900-as születésű *Márai Sándort* és *Remenyik Zsigmondot*, a két „klasszikus” értelemben vett regényírót és *Szabó Lőrincet*, az „utószülött” Nyugatos költőt kell még rajtuk kívül megemlítenünk ebből a generációból, mint akiből hiányzott a „tanítás” eme elhivatottsága, és a szó hagyományos értelmében „tisztán művészeknek” tekinthetők.

Ki kell viszont egészítenünk a sort az 1885-ös születése szerint a Nyugat-nemzedékhez tartozó, ám programja szerint a „tanítókhöz” csatlakozó *Fülep Lajossal*.

Műfajilag nézve meghatározó súlya az esszéistáknak van itt – e műfajban bontakozik majd a „magyar filozófia”. Van néhány „szakfilozófusnak” tekinthető ember is közöttük, és sok a regényíró, akiknek a jelenléte valamiképpen mindig a polgársággal kapcsolatos. Elég sok az olyan alkotó is, kiket többműfajúaknak kell tekintenünk. Költő viszont igen kevés akad, noha a mi irodalmunknak annakelőtte is és azután is ez a fő műfaji vonulata.

A „filozófia” itt úgy kapcsolódik a tanításhoz, hogy funkcionális igény hívta életre, a magyarok közösségének az az óriási katasztrófája, amihez csak a török hódoltság volt fogható, és ami az egész világ átgondolására kényszerítő erő volt. (9)

Tehát: tanítás. De nem akármilyen.

Az egyetem fura ura

Közismert József Attila életrajzának az a fordulata, amelyet a versében megörökített. Ám az ő sorsa prófétai sors, s ez annyit tesz, hogy ami vele történik, az valamiképpen azonos mindazzal, ami az ő népével történik. Ez a költemény is kompendiuma egy nemzedék elhivatottságának és sorsának.

A „Nincsen apám”-vers, vagyis az említett inkrimináció tárgya az, hogy a költő itt rálelt az „ősök útja” helyett az „istenek útjára”.

A két fogalom a védikus filozófiából származik. (10) Az ősök útján a lelkek a Holdba szállnak, vagyis a tükörvilág fényébe, és onnan visszatérnek a Földre. Az istenek útján pedig a Napba, a világosság forrásába, és onnan nem térnek vissza. Hamvas Béla a léleknek az itt kifejtett túlvilági útját a következőképpen értelmezi az evilági létezésre: „Az embernek két útja van, az ősök útja és az istenek útja. Az ősök útja a családoké, a nemzeteké, a törvényeké, az emberiségé. (...) Az istenek útja a lelkiismereté. (...) Van idő, amikor a kettő egymástól eltér. Sohasem az istenek útja hagyja el az ősökét, hanem mindig az ősök útja az istenekét...” (11)

Mielőtt még a szokásos módon elítélnénk Horger Antalt, meg kell válaszolnunk egy alapvető kérdést. Azt, hogy egy ilyen elágazási ponton választhatjuk-e az istenek útját az ősök útja helyett. Ez egyszerre szellemi és egzisztenciális kérdés – ami a döntést nem könnyíti meg, viszont legalább egyértelművé, tisztává teszi. Ebből a döntési kényszerből született a történelmünkben egyedülálló nemzedéki vállalkozás. Hamvas Béla szerint (12) „az 1920-as nemzedék azt, hogy az ősök útja és az istenek útja között választani kell, felismerte. Akadt, nem is kevés, aki választott. Tudta, hogy amit aratni fog, az magány, szegénység, üldözés.” A választási kényszer a léthelyzetből következett, az egyszeri történelmi pillanatból, a KAIROS-ból, amit a háború, a vereség, az ország feldarabolása és az ezt követő társadalmi összezsugorodás váltott ki.

A történelmünket végigkísérő radikális kihívások sora gyorsult itt föl olyan sebességre, amit egy megállapodott szellem már nem tudott követni. „Mindnyájan ahhoz a háború nevelte ifjúsághoz tartoztunk, amelyről Kosztolányi meghökkent csodálkozással írta, mily gyökeresen másképp látja a világot és az életet, mint az ő aranykori nemzedéke.” (13) – határozza meg a pozíciójukat Várkonyi Nándor. A szellemi rend ugyanis a Nyugat számára adottság, és csak

a formát kell hozzá megtalálnia. Amde a Nyugat aranykora elmúlt mindörökre, mint ahogyan az az égtáj is, amit a századelőn a folyóirat köré tömörült szellemi műhely maga elé kitűzött, és ezzel abba a válsághelyzetbe kerültünk, hogy „létünk valósága elveszett – mert nem mondták meg nekünk”. (14) A helyzetet megfogalmazó Hamvas Béla azonban nemcsak kritikát ír, hanem programot is. Az az „orphikus” hagyomány, aminek a felélesztésével mindaddig próbálkozott a magyar szellem, az „ősök útjának” a része. És ha itt most elválik az „istenek útjától”, akkor „Horger Antal” azt képviseli, hogy ebben az egyedülállóan válságos helyzetben ilyen kétes és bizonytalan utat nem szabad választani.

De mi van akkor, ha övele tartunk? A társadalmi berendezkedés rögzíti a szellem pozícióját. Az „egyetem urai” ennek a hatalmi rendnek a részei, pozíciót ötle kaptak, hűséggel öneki tartoznak. Ha e rendszer megbomlana, az ő pozícióik is megrendülének. És hát a rendszer helyzete fölöttébb instabil, mivel szinte semmilyen szellemi hivatkozási pontja nincsen. Szekfű Gyula nevezte ironikusan „neobarokknak” a helyzetet, amelyben a 18. századra emlékeztető kvázi-feudális hatalomgyakorlat valóban növesztett magának egy barokk-szerű kulturális opciót, és kodifikálta így szembenállását az élő szellemmel.

Hazai szofokráciánk sohasem épp az eredetiségéről volt közismert, ámde most mind-

Hazai szofokráciánk sohasem épp az eredetiségéről volt közismert, ámde most mindaddig hallatlan méretűvé nőtt az akadémikus közszellem bornírtsága. Az 1919–20-as berendezkedés egy lendülettel söpörte el Babits Mihályt, Benedek Marcellt, Dohnányi Ernőt, Fülep Lajost, Kodály Zoltánt...

addig hallatlan méretűvé nőtt az akadémikus közszellem bornírtsága. Az 1919–20-as berendezkedés egy lendülettel söpörte el *Babits Mihályt*, *Benedek Marcellt*, *Dohnányi Ernőt*, *Fülep Lajost*, *Kodály Zoltánt*... (Mai szemmel nézve persze ez még nem totalitárius nagytakarítás volt, szenvedő alanyainak megmaradt az életük és a szabadságuk, sőt a szellemi közélet perifériáin is megragadhattak, a befolyásukat némileg megőrizték, az újjáépítés lehetősége valamelyest nyitva állt előttük. Es méginkább megmaradhattak volna, ha a középosztályunk felfogása autonómabb és kevésbé hatalomkövető. Sajnálatos, hogy a méreteiben, brutalitásában és következményeiben sokkal iszonytatóbb 1948–49-es kommunista hatalmi berendezkedés egy ilyen autochtón magyar történelmi előzményre hivatkozhatott.)

A rendszer bázisa ezen a módon egy tisztességre elég nehezen mondható középszer lett. Ez nem esetlegesség, sajnálatos félreértés volt, hanem a Horthy-rendszer lényege. Nem valamilyen ideológia mozgatta. Az ideológiai hivatkozások, az antibolsevizmus, az irredenta, a „történelmi hivatás” (15) igen átlátszóan takarták csak a hatalmi vákuumban felkapaszkodottak egyéni és csoportérdekeit. A kialakult sajtóságos kaszturalomnak nem volt természetes történelmi előzménye, maga a kormányzó is parvenü volt a történelmi arisztokrácia szemében, a legitimisták szemében meg egyenesen hitszegő. Nem volt gazdasági megalapozottsága, a politikai hatalom birtokosai üres zsebbel, bár nagy ambíciókkal indultak. (16) Nem volt társadalmi beágyazottsága, hiszen a rangkülönbségekre féltékenyen ügyeltek, és a magyar társadalom döntő többsége különböző okokból bár, de rangon aluli volt. Nem volt szellemi-kulturális fölénye sem – bár kvalifikációs rangkülönbségei igen.

Ez a helyzet volt az, amit csak a korlátoltság megerősítésével lehetett fenntartani. De ez volt egyúttal az Achilles-sarka is, ugyanis megbontható volt, éppen az élő szellem oldaláról. Akkorát soha nem rúgtak ebbe a status quo-ba, mint Németh László a „Tanú”-ban és „A minőség forradalmá”-ban – amelyekben pedig nem is volt politika. „Csupán” ablaknyitás Európára – de ez a zavaros helyzetet rögvest átvilágította. A magyar középosztály és értelmiség tömegestől most találkozott először a kor dinamikus szellemével – és ettől könnyűnek találtatott a németes epigontudomány és anakronizmusnak a neobarokk. Németh László páratlan gyorsasággal vált népszerűvé, aminek az oka a lelki-alkatunk racionális alapszerkezete, vagyis eredendő fogékonyságunk aziránt a világos tanítás iránt, amit a modern Európa gondolkodásáról fejtett ki briliáns esszéinek a sorában. (Talán túlbecsülte a könnyű győzelmet, amit egy korszerűtlen pseudo-világ felett aratott, és ezért vélhette világformáló erőnek az ő, egyébiránt rokonszenves „minőségszocializmusát.”)

Nem középiskolás fokon

A magyar századelő szellemi képe kicsiben és áporodottan ugyan, de megegyezik Európáéval. A pozíciókat egy retrográd, konzervatív akadémikus szellem birtokolja, de már látható mögötte a „jövő”, egy dinamikus és hódításra kész „baloldal”, egyelőre naturalista világnézettel, de hamarosan marxistává válva szinte teljes egészében.

A teremtő szellem a múlt és a jövő e kettős béklyójában van ugyan, de ez a kötelék az ezredfordulóból visszatekintve elképesztően laza. *Ady Endre* „magyar ugarja” a mi számunkra azért tűnhet szinte aranykornak, mert a lehetőségeket nem zárta ki. Ami azt illeti, inkább a „hivatalos szellemnek” ártott a korlátoltság – a ragyogó tehetségű fiatal *Fülep Lajos* és *Lukács György* a „tudományból” félreállítva is zavartalanul dolgozhattak a jövőn, kétfrontos harcban a naturalizmus és a „konzervatív idealizmus” ellen. (17)

Itt már egy gondolkodói iskola kezdett épülni, és első ízben történt meg Magyarországon, hogy up-to-date kérdésfeltevéssel. 1911-től a „Szellem”, *Fülep* és *Lukács* közös folyóirata, majd a Szellemtudományok Szabadiskolája és a Vasárnapi Kőr a vállalkozás

főbb állomásai. A törekvés lényegét a fiatal Fülep így fogalmazta meg: „Az intellektuális életet illetően fölöttünk magasan álló népek rendjébe beállni – ez volt a legnagyobb probléma, amelyet le kellett küzdenünk. (...) Nem vagyunk fáradtak, mi még csak indulunk. Az első lépést most tesszük.” (18)

Ez az első lépés, metaforánk szóhasználatával, már az „istenek útjának” a része, vagyis elszakadás. A konzervatív üresség és a naturalista laposság után egy, mináluk még nem volt spiritualizmus. A Vasárnapi Kör elsősorban *Eckhardt*ról és a német misztikáról szól, és szervesen illeszkedik Európának az utolsó nagy megújulási kísérletébe. „Ebbe tenyerelek bele 1914-ben, hogy elfojtsák az ígéretesen induló 20. századot” – állapítja meg *Hubay Miklós*. (19) Sajátosan hiányzik a Kör érdeklődéséből az aktuálpolitika, noha javában folyt a világháború, a maga hullámzó esélyeivel. És ez a tudatküszöb alá szorított élmény végülis felrobbantja a centrumot. A Kör az események logikája mentén két részre bomlott, és úgy, hogy *Eckhardt*ot és a spirituális kontemplációt a Tevékenység új világába egyik sem vitte magával...

A hajdani tagok egy része a „győzelmes baloldal” mellé állt, társutas lett, sőt kommunista pártideológus. (20) Más részük meg elment szaktudósnak a művészettörténetbe, filozófiába, szociológiába. (21) Fülep Lajos az utóbbiak sorába tartozik, de csak részben, és éppen ezáltal lesz köze a magyar spiritualizmus további fejlődéséhez is. A „920-as nemzedék” számára, amely kénytelen volt az „istenek útján” elindulni, ő lesz a legfontosabb hazai hivatkozási pont. (22)

Az a feladat, amivel e nemzedék találkozott, a helyzet megértését és megértetését követeli: tanulást és tanítást. Márpedig a helyzet kuszább, mint a századelőn. A konzervativizmus ha bölsebb nem is, de pozicionáltabb lett. A baloldali naturalizmus a reakciós Magyarországon gyengébb ugyan, mint Európa nagy részén, de a jövőjét érzékelve mégis igen magabiztos. A két hagyományos ellenfél mellé harmadikként jön a Nyugat formalizmusa, negyedikként meg üstökösként ível fel a fasiszta irracionálizmus. És tegyük hozzá mindehhez a mi fajtánk alapadottságát, a szisztematikus gondolkodástól való vonakodást. Iránytű nélkül itt nem sokra megy az ember, ez az igazsága *Féja Géza* idézett mondatának, aki az elsők között figyelmeztetett minket a filozófia egzisztenciális fontosságára. A nemzedék nagyobbik része inkább építkezni akar, mint alapozni, megérintve a feladatok súlyosságától és sürgősségétől. A „filozófia” önekik a művészet vagy a társadalompolitika eszköze. Ezenközben viszont „tanítás” csak korlátozottan jöhet létre, és végiggondolt közös alapok híjján intellektuális szempontból is bizonytalan marad az összetartozásuk. Amit némileg elfed a közösen vállalt társadalmi feladat és az ennek nyomában érvényesülő szolidaritás.

A mi tárgyunkhoz az alapozó átfogó gondolkodás tartozik. Ennek a korabeli dilemmáját *Várkonyi Nándor* a következőképpen festi le: „Filozófiai tevékenység ma egyértelmű a katedrával. Márpedig a filozófiatanítás igen kevésbé „szokratikus”, azaz kevésbé filozofikus mesterség. Filozófia: tartózkodás, csodálkozás, bizonytalanság, kétely. Professzorság: nagyképűség, minden friss szellemi sarjadás letörése. A társadalom bürokratizálása, biztosítása frissesség, szellem, élet, szépség ellen. (...) A kötöttségeket a politikai reakció teremtette, amely mindenre rávetette árnyékát, és az országot középkori szigetté akarta varázsolni a felfordult Európában.” (23)

Akik a „szokratizmust” választják, a „professzorság” fegyelmeztségébe nehezen férnek bele. Szabályos egyetemi kariert ezért kevesen futottak be ebből a különben páratlan mértékben képzett és felkészült nemzedékből. *Fülep Lajos* és *Kerényi Károly* egy ideig egyetemi tanárok voltak ugyan, de még az ő szellemi aurájuk is inkább ezen kívül érvényesült, mások még ennyihez se jutottak. Csupán *Karácsony Sándor* az, aki valóban „ex cathedra” tanított – de ehhez exodusra, kivonulásra volt szüksége, vagyis jócskán át kellett alakítania a katedra fogalmát. És talán nem is csak az országunkban megcsontosodott konzervativizmus tehet erről. Megmozdítottunk itt valami alapvetőt, a

tanítás céljára, módjára, a gondolkodás mibenlétére, a világhoz való viszonyára vonatkozó olyan kérdéseket, amelyekkel az európai gondolkodók is azidőtájt találkoztak.

A megismerés az elfogulatlan kíváncsisággal kezdődik. Németh László a 'Tanú' című folyóiratának a bevezetőjében így foglalja össze a helyzetet: „Folyóiratom ihletője a kor igazi műzsája, a szorongó tájékozatlanság. Hajótöröttek vagyunk, akik a csillagokat nézzük, s a partot keressük, abban a hitben, hogy van part: a csillagok vezetnek. (...) Egy lélek égtájakat keres, s közben égtájakat segít megtalálni. Nem akarok tanítani. Munkásságom meghívó egy tanácskozáshoz. (...) E folyóirat nem dióhéj-műveltség tudatlanok számára, a szellemi élet klorofilja inkább.” (24)

Katasztrófa utáni helyzet, amelyet csak súlyosbít, hogy ez a katasztrófa már az egész nyugati civilizációé, ahová a bajainkban legalább szellemi orvosságért eddig folyamodhattunk. Most, amidőn a legnagyobb szükségben vagyunk, mert eltűntek az eddigi tájékozódási pontjaink, ez a civilizáció is eltűnni látszik. Mindazonáltal Németh László bizakodik, ő hisz egy pontosan meg nem fogalmazható szellemi rendben, amit megismerni és megvalósítani lehet. De csak közösségi lényként. És talán az se biztos, hogy feltétlenül a nyugati kultúra körén belül, hanem egyéb égtájakon... Ő maga ebben az irányban nem

Katasztrófa utáni helyzet, amelyet csak súlyosbít, hogy ez a katasztrófa már az egész nyugati civilizációé, ahová a bajainkban legalább szellemi orvosságért eddig folyamodhattunk. Most, amidőn a legnagyobb szükségben vagyunk, mert eltűntek az eddigi tájékozódási pontjaink, ez a civilizáció is eltűnni látszik.

ment ugyan tovább, de mások igen. „Nyugat-Európa fölött, jóval a mostani háború előtt, egyre csipősebb lett a fonyadás szaga. Ki kívánja nálam jobban Nyugat népeinek a gyógyulást? Miért ne vegyük magunkra, Kelet-Európa nagy lelkében megmerülve, egész Európáért a felelősséget?” (25) Európa tehát még létezik, de már nem abszolút vonatkozási pont a számunkra. Aminthogy önmaga számára sem az. Egyre gyászosabban kell szembesülnie önnön tradícióinak az intern, belső törvényszerűségek által szabályozott leépülésével. (Pessoa ezt a „300-ak” generációk fölötti érvényű, hajdan megkötött okkult összeesküvésével magyarázza.) (26) Ha Chesterton azt tanácsolja, hogy esetleg kipróbálhatnánk végre a kereszténységet is,

mint a szellem és a társadalom problémáinak a megoldását, akkor túlmegy még Kierkegaard kritikáján is, aki csak a saját korának az életéből tette szóvá a kereszténység hiányát. Európa szelleme rázza itt börtönének az önmaga építette rácsait – saját múltjának az átértékelésével, a tudatalatti felfedezésével, az emberiség egyetemes tradíciójához való kapcsolatok keresésével, A Föld felfedezése után a mellettünk élő ember felfedezésével.

És a magyarok már nem a halottakon rágódnak, a magukén éppoly kevésbé, mint Európáén. Hanem korszerű társai lesznek az élők helykeresésének. Alkalmi iskoláikban, felbomló és újjáalakuló műhelyeikben ott forrong *Stefan George, Carl Gustav Jung, René Guénon, Ferdinand Ebner, Martin Buber, Martin Heidegger, Karl Jaspers, Giovanni Amendola, Benedetto Croce, Max Dvorak, Mircea Eliade, Ferdinand Saussure, Ludwig Wittgenstein, Eduard Spranger, Simone Weil...* Amiről ma senki sem tud semmit. Nemcsak Nyugaton, ahol Márai Sándor keserű megjegyzése szerint (27) amilyen felületesen bántak el a magyarsággal, éppoly közönnel a civilizációjával is. Idehaza, ahol legalább a saját dolgainkat intézhetnénk, szintúgy teljes az ismerethiány. De hát a mi feladatunkat épp ez határozza most meg.

Hamvas Béla az egyetemes Hagyomány felé tájékozódik, ezt tanulja és tanítja, ebből kiindulva értelmezi a korunkat és keresi a hiteles élet lehetőségét. Szabó Lajos a Rend

hierarchiáját kutatja, és találja meg az alapjait az Egyházban, ami nem egyéb, mint „az alkotók idő-fölötti szövetsége a Kinyilatkoztatás jegyében.” Várkonyi Nándor fölfedezi a Paradicsomot az „átkozott történelemnek” és a mi lelkünknek a mélységeiben. Kerényi Károly megleli Európa gyökereit egy ősi mediterrán kultúrában és a kollektív tudatalattiban. Karácsony Sándor Ázsia lelkét fedezi fel mibennünk, vele együtt Krisztus urunk parancsát a testvériségre. Fülep Lajos pedig felállítja számunkra a mércét az ókori görög nép unikális szellemi teljesítményében.

Nem siránkozás olyan dolgok miatt, amikért pedig talán sírhatnánk, hanem cselekvési program. És az is látható, hogy ez aligha foglalható az iskolai penzumokba. A tartalmát tekintve ugyanis túlságosan szétfolyó, a célját tekintve meg túlságosan egységes. Hamvas Béla szerint például mindössze annyi, hogy normális emberré kéne válnunk. A „normalitás műhelyei” vázlatosan a következők voltak.

A Kerényi Károly körül a huszas évek végétől szerveződő „Stemma” kör, amelynek a kiindulási alapja a nagyírú magyar klasszika-filológia volt. A George-körtől is inspiráltan ebből a műhelyből nőtt ki a „Sziget” alkotói közössége, kik tudatosan egyfajta névtelenséget választottak a kollektivitás hangsúlyozására. 1935 és 1939 között az évkönyvekben név nélkül jelentek meg az írásaik, bár persze a szerzők azonosíthatóak. A vállalkozás fő szervezői Hamvas Béla, Kerényi Károly és Németh László. Fülep Lajos sajátos módon elutasította a részvételt. (28)

Németh László vállalkozása, a ‚Tanú’ (1932–37), majd az ezzel több szempontból összefüggő ‚Válasz’ (1934–38) folyóiratok jelentik a másik szellemi műhelyt. A ‚Tanú’ ‚egyszemélyes” volt, a ‚Válasz’-t Fülep Lajossal és Gulyás Pállal együtt indította. Ez lett a népi mozgalomnak a legfontosabb szellemi szócsove. (29) A folyóirat és maga a mozgalom végül is nem tudott ellenállni a napi problémák kihívásának, eléggé belesüllyedt a politikába, mégha a lehető legtisztességesebb színvonalon is. Hamvas Béla ítélete szerint ez a mozgalom ‚komoly mondanivalóval jelentkezett (...), mint a depravált nemesi kaszt uralmának végső fázisáról szóló helyzetjelentés. Éretlensége, hogy a kor téveszméinek kritikátlanul felül, és a megújulást a néptől várja. A szellemileg nem iskolázott szerzők inkább zsunaliszták” – ítélkezik a ‚falukutató mozgalomról”. (30)

A harmincas évek vége felé, ha az európai helyzet egyre borúsabb is, minálunk erősödik a szellemi erjedés, lassanként az akadémiákat is kezdi meghódítani. A patinás Magyar Filozófiai Társaság utolérte a korát, az 1938–1944 közötti vitaülései már ennek a színvonalán álltak. Anyaguk folyamatosan meg is jelent az Athenaeum folyóiratban. *Brandenstein Béla* volt a fő szervező, *Prohászka Lajos* és *gr. Révay József* játszottak benne kiemelkedő szerepet. (31) „Az eddigi legnagyobb háború kezdetétől a tébolyult pusztulás forrponjtáig a magyar gondolkodók elhívásuknak megfelelően teljesítették a feladatukat : (...) összegyűjteni és megőrizni az emberiség szellemkincseit, még akkor is, ha nem marad senki, aki átadja, ha nem jön senki, aki átveszi. (...) Megölték őket, világgá vagy magányba űzte őket a háború utáni diktatúra, némává váltak az újsüket nemzedék számára. Nem jöhettek létre az eltűnt mesterek körül iskolák, nem történt átadás.” Kószegi Lajos összegzi eképpen a „tanítók nemzedékének” történelmi helyzetét.

Hamvas Béla itt tört ki egy pillanatra az ő sajátos elszigeteltségéből. Ugyanis kiderült róla (tán ő maga is ekkor jött rá), hogy a kivételes szellemi adottságain túl szervező és kapcsolatteremtő képességekkel, sőt diplomáciai érzékkel is rendelkezik. (Ami nem a jellemtelenségnek a szinonimája, ahogyan általában hiszik.) Így azután a megfelelő pillanatban ott volt a megfelelő ember is: szerkesztette a korszerű műveltség alapjait nyújtó, azóta sem megközelített sorozatot, az „Európai Műhelyt”. Segítette az Európai Iskola festőit, és úgy vélte, hogy történelmünkben mindezideig példátlan lehetőség nyílt a Szellem honfoglalására. Az együttműködési javaslatát azonban az erkölcsi problémává vált bolsevizmus nevében Lukács György elutasította. Azután elindult a Vörös Kerék ...

Szellemileg igen jelentős, ámde máig ismeretlen epizódja a magyar gondolkodásnak a

Csütörtöki Beszélgetések, 1945 és 47 között. Hamvas Béla, Szabó Lajos, Tábor Béla voltak a főszereplői. (32) (Fülep Lajos, akit valamennyien sokra becsültek, felkérés ellenére is távol maradt.) A cél a világban úrrá lett zűrzavar megoldása, az egyedül lehetséges módon, a szellemi hierarchia megteremtésével, pontosabban az ehhez szükséges feltételek tisztázásával. És ha a köznapi tanulság tán ki is merül a hajdani svéd kancellár rezignált mondatában, hogy „parva sapientia regnatur mundus” (csekély bölcsesség kormányozza a világot), azért van e fölötti tanulság is. A napjainkban mindinkább katasztrófával fenyegető világgazdasági problémák érdemi megoldásához például aligha volnának mellőzhetőek az itt elhangzottak...

Furcsa szellemi képződmények is kialakultak ebben a korszakban, az egyik legjelentősebb például a máig neve-nincs pécsi milió. Az Erzsébet Tudományegyetem Pozsonyból települt át ide, miután a „népek önrendelkezési jogának” nevében kiebrudalták. Az akkori magyar egyetemek közül a legkisebb tekintélyű volt, afféle „végállomásnak” számított minden vonatkozásban. Ide „számúzték” például Kerényi Károlyt, mint aki szellemileg „kinötte” Budapestet... Csakhogy előállt az a furcsa helyzet, hogy a kontraszelektió eredménye Kerényi mellett például Fülep Lajos vendégprofesszorsága, Várkonyi Nándor magántanárkodása (feljebb a süketsége miatt nem léphetett).

Furcsa szellemi képződmények is kialakultak ebben a korszakban, az egyik legjelentősebb például a máig neve-nincs pécsi milió. Az Erzsébet Tudományegyetem Pozsonyból települt át ide, miután a „népek önrendelkezési jogának” nevében kiebrudalták. Az akkori magyar egyetemek közül a legkisebb tekintélyű volt, afféle „végállomásnak” számított minden vonatkozásban. (33) Ide „számúzték” például Kerényi Károlyt, mint aki szellemileg „kinötte” Budapestet... Csakhogy előállt az a furcsa helyzet, hogy a kontraszelektió kontraszelektált – aminek az eredménye Kerényi mellett például Fülep Lajos vendégprofesszorsága, Várkonyi Nándor magántanárkodása (feljebb a süketsége miatt nem léphetett). És a hallgatóság körében olyanok, mint *Weöres Sándor, Takáts Gyula*. A kommunisták persze ezt is szétverték, a szellemi feltérképezése máig nem történt meg. Mindazonáltal valószínű, hogy az érdemi teljesítmény, egy új generáció útnak indítása, a szoros értelemben vett „egyetemtől” meglehetősen független.

A legsajátosabb lokális vállalkozás azonban Debrecenhez fűződik. A magyar társadalomszervezésben úgy látszik, ez a város sokszor játszik alapvető szerepet, ha nem is mindig pozitívat. (A hazai kommunizmus legfontosabb káderbölcsője a „debreceni csoport” volt, tragikusan el is bánt velük végül a saját mozgalmuk.) Itt szervezte az irodalmat Gulyás Pál és itt bontakozott ki Karácsony

Sándor pedagógiai munkássága. Tanszékvezető is volt, de a munka érdemi része inkább társadalmi természetű. Az Exodus Munkaközösség a legfontosabb műhelye – és ez már az első tekintetre eltér mindattól, amit eddig „filozófiának” mondtak. „Beszélgetünk. Én is mondok valamit, te is. Néhány mondat után egészen belefeledkezünk a társalgásba. Szó szót követ, jól megértjük egymást. Betoppan egy közös ismerősünk, és bekapcsolódik a párbeszédünkbe. De öneki fogalma sincs róla, miről volt szó eddig, egy hangot sem ért eszmecserénkből. Csakhamar kiderül azonban, hogy közös nyelven beszélünk. Ő is mindent világosan lát, akárcsak mi.” (34) Karácsony tehát a gondolkodást dialogikus folyamatnak tartja, és ebben a végsőig elmege, feláldozván például minden olyan „rend-

szert”, ami ezt közvetlenül nem segíti elő. Pedagógus lévén, e módszer elsősorban a nevelői munkájában érvényesül. „A nevelés – beavatás” – ahogyan Hamvas Béla mondja, és itt ez a beavatás egy verbális közösségbe történik. Az „exodus” szó, amit bibliai példamutatás alapján választottak, a kivonulást jelenti a Szolgátság Földjéről... Hatalmas pedagógiai-társadalomszervezési munkát végzett e közösség, amelynek a munkatársai között olyanok voltak, mint *Kalmár László*, *Koczogh Ákos*, *Lükő Gábor* – a közvetlen és közvetett tanítványok serege pedig megszámlálhatatlan. 1945 után néhány évig Karacsony Sándor vezette a Szabadművelődési Tanácsot, hallatlan szellemi hatással, míg a kommunisták föl nem eszméltek. De a tanítás annyira egy volt az életével, hogy amint megfosztották ennek a lehetőségétől, nyomban bele is halt.

A nemzedék többi tagja túlélte. Hátralévő életük külső kereteit a kommunizmus szabta meg, de a szellemi tartalmát nem. Csakhogy végül is elmentek minden élőknek útján – és a nyomukba nem lépett senki.

Jegyzet

- (1) RIEDL Szende: *A filozófia Magyarországon*. In: *Elmész*, Veszprém, 1994. 259. old.
- (2) KOMJÁTHY Jenő: *Filozófiai töredékek*. In: uo. 259. old.
- (3) SZÉCHENYI István: *A Kelet népe*. Pozsony, 1841. 61. old.
- (4) PLATÓN ezért nem tartotta sokra a költészetet.
- (5) M. UNAMUNO, P. BAROJA, R. M. VALLE INCLÁN, A. MACHADO, I. ZULOAGA.
- (6) FÉJA Géza, idézi VÁRKONYI Nándor. In: *Pergő évek*, Bp, 1976. 292. old.
- (7) *Tibeti misztériumok*. (HAMVAS Béla fordítása) Bp, 1944. 83. old.
- (8) VERES Péter, aki szerelemgyerek volt, tízéves korában elutasította természetes apjának a támogatását a tanulásra, inkább autodidakta módon képezte magát, hogy el ne szakadjon azoktól, kiket az övéinek tartott.
- (9) Megfelelő spirituális megalapozottság híján ennek a feldolgozásával még egy SZABÓ Dezső sem boldogult igazán.
- (10) Például: *Brhadárányaka Upanisad*, VI. 15–16.
- (11) HAMVAS Béla: *Az ősök útja és az istenek útja*. In: *Magyar Hyperion*, I., Bp, 1999. 167. old.
- (12) HAMVAS Béla: i. m. 228. old.
- (13) VÁRKONYI Nándor: *Pergő évek*. Bp, 1976. 214. old.
- (14) HAMVAS Béla: i. m. 187. old.
- (15) A bolsevizmus a kommün bukása után nem volt többé reális belső fenyegetés, legfeljebb egy teljes világfelfordulás esetén. A hivatkozott irredentát maguk a vezetők se vették komolyan, reális lehetőségeik se voltak rá, viszont alkalmas volt a demokratikus kezdeményezések dezavualására. A „történelmi szerep” pedig úgy, ahogyan e mű-oligarchia megfogalmazta, teljességgel értelmetlen volt – és szintúgy alkalmas a valóságos szerep elfojtására.
- (16) ILLYÉS Gyula verse, az *Óda egy hivatalba lépő afgán miniszterhez*, kiválóan példázza a dolgot.
- (17) A Vasárnapi Kör leghíresebb műhelyvitájának volt a tárgya a „konzervatív és progresszív idealizmus.”
- (18) FÜLEP Lajos: *A magyar képzés útörői*. In: *A művészet forradalmától a nagy forradalomig I*. Bp, 1974. 35. old.
- (19) „Ami rágja ezt a századot” – Sava BABIC beszélgetése HUBAY Miklóssal. *Magyar Szemle*, 1999. dec.
- (20) LUKÁCS György közülük a legnevezetesebb.
- (21) HAUSER Arnold, MANNHEIM Károly, SZILASI Vilmos, TOLNAY Károly.
- (22) HAMVAS Béla, ILLYÉS Gyula, NÉMETH László, KODOLÁNYI János, GULYÁS Pál, WEÖRES Sándor, SZABÓ Lajos egyaránt annak tekintik.
- (23) VÁRKONYI Nándor: *Pergő évek*. Bp, 1976. 220. old, 292. old.
- (24) NÉMETH László: *Tanú. Bevezetés*. In: *A minőség forradalma*. Bp, 1992. 49. old.
- (25) NÉMETH László: *Fantomok ellen*. In: *A minőség forradalma I*. Bp, 1992. 915. old.
- (26) F. PESSOA: *Nemzet, emberiség, Isten*. Bp, 1991. 32–36. old.
- (27) MÁRAI Sándor: *Napló, 1952*. Bp, 1990. 159. old.

A tanulmány a század magyar gondolkodóiról készített, megjelenés előtt álló kötet része. A könyv címe: „Túl a tornyon, melyet porbul rakott szél”.

(28) A fentiekén kívül az évkönyvek DOBROVITS Aladár, KÖVENDI Dénes, GULYÁS Pál, SZERB Antal, PROHÁSZKA Lajos, BRELICH Angelo, GALLUS Sándor írásait közölték, de rajtuk kívül még többen tartoztak a körhöz. Valóságos „nemzedéki antológia” lett tehát e kiadvány.

(29) Jószerével az egész nemzedék írt bele: ILLYÉS Gyula, VERES Péter, CS. SZABÓ László, KERÉNYI Károly, PROHÁSZKA Lajos, SZERB Antal, SZABÓ Lőrinc, TAMÁSI Áron, KODOLÁNYI János és sokan mások.

(30) HAMVAS Béla: *Az öt géniusz*. Szombathely, 1988. 107. old.

(31) KUNSZT György: *Athenaeum-tár. Bevezető*. Kiemeli BAY Zoltán, BIBÓ István, KERÉNYI Károly, KOSÁRY Domokos, HAMVAS Béla szereplését. Veszprém, 1998.

(32) KEMÉNY Katalin, KOTÁNYI Attila, KUNSZT György, MÁNDY Stefánia voltak még a résztvevői.

(33) WEÖRES Sándor és TATAY Sándor, a két egykori hallgató, egybehangzóan így emlékezik meg róla.

(34) KARÁCSONY Sándort idézi KONTRA György, In: *Karácsony Sándor*. Bp, 1992. 39. old.

